

4.1. Либералният модернизъм

Онова, което е общо за западния либерализъм в средата на XIX век - един идеен синтез на дълга история - може да се заключи в следните основни принципи:

1. Принципът за еднаквостта на човешките същества, което означава, че всички хора без изключение имат едно и също призвание да бъдат свободни. Хората имат право на еднаква сигурност, имат еднаквото право да изразяват мнението си, без да пречат на останалите.

2. Това основополагащо равенство на свободните хора предполага ограничена мисия на държавата, чиято задача е преди всичко да гарантира еднаквата сигурност на всеки. Целта е всеки индивид да има инициативата за собствения си живот. Оттук и привързаността на либералите към различните форми на граждански сдружения с най-различна цел - печалба, култура, политика.

3. И най-сетне - равновесието на властите (законодателна, изпълнителна и съдебна), които са отговорни за своите действия¹.

И все пак с изключение на САЩ либералните общества в средата на XIX в. с трудности реализират тези принципи, които остават до голяма степен неосъществен проект. Никъде по това време не съществува всеобщо избирателно право. Наистина, премахнати са привилегиите, произтичащи от произхода, но навсякъде в Западна Европа съществуват имуществени избирателни цензове, които отделят избирателите от масата на населението и формират определен политически елит. Европейските либерали от средата на XIX в. все още са твърде напласени от "тиранията на мнозинството" от времето на Френската революция и не приемат идеята за всеобщото избирателно право. Либералите отхвърлят и просвещенската идея за народния суверенитет. Така например Гизо във Франция употребява термина "суверенитет на разума", което от своя страна в по-голяма степен е свързано с духа на Просвещението.

Индустриалната революция също играе значителна роля за тези страхове. Масовизацията на наемния труд, който все по-малко е на основата на индивидуалния контракт, води до нови, масови и колективни искания на новата класа - работниците. Индивидът се оказва в невъзможност да отстоява правата си сам и колективните форми на асоциация за защита на определени интереси все повече оспорват класическата либерална индивидуалистична схема.

Революциите от 1848 г. само потвърждават факта, че либерализмът не може да бъде установен без масово революционно действие, още повече че либералите в Европа всъщност се оказват сред критиците на установения от Виенския конгрес легитимистки порядък. И тук е парадоксът на ситуацията - либералните идеи, които оспорват народния суверенитет, се оказват невъзможни без радикалното народно действие, с чиято организация и обосновка се заема конкурентът на либералния критицизъм - социалистическата идея.

Либералната политическа мисъл си поставя твърде съществени за функционирането на обществото проблеми: в какво съотношение да бъдат държавата и обществото, публичната и частната сфера. Несъмнено тук най-значителен принос имат английските либерални мислители.

Английският класически либерализъм

В своята книга "За свободата" (1859 г.) Джон Стюарт Мил подчертава новия аспект на социалната и гражданската свобода през XIX век, която той определя като "границите на властта, която може да се осъществява легитимно от обществото върху индивида". Наистина тази тема не започва с Дж. С. Мил. Бенжамен Констан също се опитва да разграничи модерната свобода от античната свобода.²

Според Мил предишната власт се опира на завоюването или на наследството, като тя може да бъде и защитник на народа. Мил разграничава властта, която взема решения, без да консултира

¹ Вж. *Nouvelle histoire des idées politiques*. P., 1990, p. 189.

² *De la liberté des Modernes* (За свободата на модерните народи) е най-известният му текст на една реч в Парижкия Атенеум.

народа, от властта, която е орган на народа и взема решения на основата на свободно изразен консенсус. Според него именно последната е модерната власт.

Основа на модерната власт е модерният индивидуализъм - свободата на индивида е модерно завоевание. Но тази свобода, която се опира на материалната независимост на личността, на предприемаческия дух, на свободната търговия и нейните правила, не е достатъчна, за да стане основа на социалния ред. Затова е необходим преди всичко "дух на толерантност". Толерантността трябва да се наложи първо в религиозната сфера (сферата на масовите нагласи), за да стане и политически принцип. Това заключение на Мил произтича от анализа на английската политическа култура - именно там религиозните проблеми се оказват в тясна връзка с проблема за свободата на съвестта (англиканството се оказва също толкова нетърпимо към другите религиозни системи, както и католицизмът).

Мил търси "най-добрата форма на управление", която да съчетава индивидуалната свобода и сигурността, щастieto и реда, прогреса и порядъка. Това означава да се уравни демократичното участие на всички в управлението с принципа на разумността, рационалността, достъпна само на един тесен елит. Следователно става дума за рационализиране на едно общество, което е по природа хаотично, неопределено. Мил се противопоставя на интуитивизма в това направление и се доближава много, макар и не изцяло до утилитаризма, поставящ полезността като критерий за разумност.

Основен обект на това рационализиране, присъщ на класическия либерализъм, е отношението между държавата и социума и особено - търсенето на приемливите граници на намесата на държавата в обществото. Формулата е "ограничено правителство" (или ограничена власт). Но при Мил тя не се свежда до разграничаване на държава и пазар (това е по-късно), а се ограничава най-вече в политическата сфера. "Ограниченото правителство" дефинира пространството на изпълнителната власт и оставя свободно поле за общественото мнение, което формира законодателната власт, без да му позволява да стане абсолютна власт.

Именно това взаимно ограничение на властите е гаранция, че обществото няма да застава индивида да върши нещо нежелано, освен в случай на самозащита.

Мил остава в модернистката парадигма, защото според него търсенето на "най-добрата форма на управление" (прогрес, идеална държава) е "една от най-разумните цели" и "във висша степен практическо занимание на научния ум".³

Джереми Бентам, един от най-представителните английски политически мислители на XIX в., си поставя за цел да обори господстващата в политическата теория идея за първоначалния договор и изтъква, че правата на човека са единствено дело на позитивното право, т.е. дело на човека. Става дума главно за политическите права, което от своя страна изисква разграничаването на морала от политиката. Противоречието между двете може да бъде снето с поставянето на цялата юридико-политическа сграда върху основата на принципа за полезността.

Полезността като принцип позволява както да се дефинират критериите за добро и зло, така и да се определят целите на управлението. Полезността на една институция се установява от факта, че тя е приета за такава от по-голямото количество хора, макар това да не означава винаги, че е одобрявана от повечето хора.

Държавата се разглежда от утилитаристите модернистично - тя се намесва рационално, за да въведе порядък, като възпитава гражданите и изгражда новите елити, необходими за функционирането на новото общество. Либерализмът на утилитаристите обаче поставя държавата не в ролята на всеобщ възпитател и организатор, а в ролята на начало, което създава необходимите условия за ред и подчинение. В този смисъл консенсусът е рационалната легитимация на властта и той зависи едновременно от качествата на гражданите (политическата им култура) и от способността на правителството.

Английската либерална мисъл от XIX в. търси синтеза на "просветената държава" (просветения елит) и просветения народ. Формулата на този синтез е готовността за активно гражданско участие в общите дела - идея, широко развита от Джон Стюарт Мил. Важното заключение, което той прави, е, че легитимността на суверенната власт (която е и нейна граница) е в способността ѝ да осигури на всеки индивид възможности за развитие на неговите способности, но същевременно това развитие се финализира от общото щастие на нацията и само тогава има

³ Цит. по: Милъ, Дж. Ст. *Размышления о представительном правлении*. Chadlize, 1988, с., 15.

смисъл⁴. Следователно Мил напуска класическата либерална схема за "ограничената държава", която се оказва невъзможна пред новите предизвикателства на индустриалната революция.

Френският либерализъм

Френските либерални мислители от средата на XIX в. като Бенжамен Констан или Франсоа Гизо, наред с общото за всички либерали - идеята за ограничаването на властта с цел запазването на човешките свободи - са изправени пред труден проблем. От една страна, те искат да защитят наследството на революцията, а, от друга - критично да отхвърлят самия революционен процес, довел до Терора. От тази гледна точка конфронтацията с Русо изглежда неизбежна. **Бенжамен Констан** поставя острия въпрос: не е ли идеята на Русо за първичния контракт като отчуждение на правата на всеки индивид в името на общността първоосновата на деспотизма?⁵ Констан се заема със сериозна критика на Русо. Според него формулата, която съвместява свободата с доброволното отчуждение на правата в полза на общото, а именно - равнопоставеността на всички пред общественния договор - не издържа изпитанието на действителността. Никъде не съществува такова равенство. Следователно Русо не е прав, когато твърди, че властта е легитимна, само когато се опира на общото съгласие и че правата на човека са гарантирани от общата воля. Според Б. Констан това е недостатъчно. "Суверенитетът на народа, пише той, не е неограничен; той се вписва в границите, които му поставят справедливостта и правата на индивидите⁶." Идеята е нова и значима - става дума за това, че се допуска отделеността на държавата от обществото, принципната възможност за несъвпадение между индивидуалната воля и колективната воля, която не е синтез на индивидуални воли, а израз на съгласието на мнозинството. Същевременно се отрича и друга идея на класическия либерализъм, изразена от Монтескьо - за връзката между закона и гаранциите за правата на човека (макар самият Монтескьо да развива и идеята за априорната справедливост).

Идеята за самостоятелността и несъвместимостта на гражданското общество с държавата несъмнено е важен теоретичен принос на Б.Констан. Отхвърляйки възможността за примиряване в държавата на индивида и на универсума, той заключава, че такова примирение е възможно само на основата на спонтанното развитие на гражданското общество, където индивидуалната свобода става исторически необходима, но свобода, адаптирана към модерния живот. Изобщо историческият прогрес е процес на нарастване на индивидуалната свобода, прогрес, именуван модернизация.

През 1819 г. Констан прави знаменитото разграничение между античната и модерната свобода: "Целта на древните народи е била разделянето на обществената власт между гражданите на една и съща държава; именно това те са наричали свобода. Целта на модерните народи е сигурността в личното достояние; и те наричат свобода гаранциите, които институциите предоставят на това достояние.⁷" Модерната свобода е индивидуална, античната - колективна. Древните, според Констан, "допускат като съвместимо с тази свобода пълното подчиняване на индивида под властта на общността"⁸. В античността индивидът е суверенен почти по навик в публичните дела, но е роб в частния си живот. В модерното време индивидът е независим в частния си живот, но дори в най-демократичните държави има само привиден суверенитет. За Констан именно индивидуалната свобода е модерната свобода, а политическата свобода е само гаранция за това.⁹

Констан е индивидуалист, но и той като Токвил си дава сметка, че крайностите на модерния индивидуализъм водят до изгубване на всякакво гражданско чувство. Крайният индивидуализъм, противопоставян на революционните идеи за равенството, в крайна сметка оправдава Стария режим, където свободата е привилегия, а не всеобщ принцип. Макар френският либерализъм от 30-те и 40-те години на XIX в. да изпълнява критична функция, изпитанието на властта след Юлската

⁴ Цит. по: *Nouvelle histoire des idées politiques*. P., 1990, p. 197.

⁵ Ibid. P., 1990, p. 206.

⁶ Constant, B. *De la liberté des Modernes*. P., 1980, p. 276. (изданието е сборник с текстове на Констан).

⁷ Constant, B. *De la liberté des Anciens comparée à celle de Modernes*. Цит. по: *La Pensée politique*, p. 422.

⁸ Ibid., p. 419.

⁹ Ibid., p. 427.

революция и поведението му по време на Февруарската революция през 1848 г. го правят конформистки и дори консервативен. По същество той не се оказва в състояние да даде достатъчните философски и практически решения на създаването на демократично общество в Европа, тъй като му липсва достатъчен радикализъм, способен да стимулира критичното отношение към системата на Свещения съюз. Радикалната обществена критика се поема от друг ипостас на модернизма - социалистическата идея.